

УДК 336

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.8>

Т. П. Попович

УЯВЛЕННЯ ПРО ОBOB'ЯЗОК ЗГІДНО ВЧЕННЯ ТОМАСА ГОББСА

Постановка проблеми. Актуальність і значимість розгляду категорії обов'язку у вченні англійського філософа Томаса Гоббса пов'язані з двома факторами: перший впливає з особливостей самої філософсько-правової концепції цього мислителя; Гоббс достатньо системно аналізує природний і громадянський стани людини, обидва з яких більшою чи меншою мірою ґрунтуються на обов'язках (дотримання і виконання законів); другий зводиться до необхідності на рівні суспільної свідомості зрозуміти значимість обов'язків, прийнятих на рівні держави і суспільства, як запоруки ефективного функціонування останніх. Обов'язок (дотримання природних законів) спершу слугує передумовою виходу зі стану «війни всіх проти всіх», а далі – опорою для гармонійного поєднання інтересів людей (вже як громадян) й інтересів держави, що забезпечуються сувереном.

Стан наукового дослідження. На сьогодні розуміння обов'язків у контексті філософсько-правового вчення Т. Гоббса залишається малодослідженим у науковій літературі. Тим не менше, деякі аспекти означеної проблематики можливо віднаходити в працях таких дослідників і вчених, як: В. Вальденберг, М. Гой (M. Hoye), О. Горяїнов, С. Ллойд (S. Lloyd), К. Кондрен (C. Condren), М. да Коста (M. da Costa), Н. Малкольм (N. Malcolm), В. Піскунов, Л. Страусс (L. Strauss), М. Філаретов та ін.

Виклад основного матеріалу. Англійський мислитель *Т. Гоббс* досить широко висвітлює уявлення про обов'язки – як в «Основах філософії» (частина третя «Про громадянина»), так і в «Левіафані». Зокрема, у першій із цих праць філософ диференціює природний і громадянський стани людини. Природа, яка «кожному дала право на все», врешті-решт, призвела до стану війни між людьми, які намагаються всіляко примножувати для себе різного роду блага. Звідси, люди, що знаходяться у природному стані, не можуть розраховувати на власну безпеку, адже основою всього є право сильного. Водночас, «істинний розум велить нам шукати миру, доки існує хоча б найменша можливість його досягнути» [1, с. 292]. Пошук миру передбачає поступку комусь свого права чи відмову від нього. В цьому випадку людина стає зобов'язаною не перешкоджати в користуванні благом тому, кому уступила чи на користь кого відмовилась від свого права [2, с. 100].

Перше смислове навантаження категорії обов'язків має місце в контексті вчення філософа про угоди, які відрізняються від договорів тим, що одна чи дві сторони залишаються боржниками, обіцяючи в майбутньому виконати домовленість. Виконанню обов'язку в угодах передують надання обіцянки. На відміну від природного стану, де залишається страх невиконання обіцянки, в стані громадянському має місце сила, яка здатна примусити сторони до відповідного виконання [1, с. 297–298]. Для угоди значимим фактором є надання згоди взяти на себе зобов'язання. Крім цього, людина не може зв'язати себе обов'язком здійснити

неможливе. Якщо ж особа взяла на себе обов'язок про можливу річ, яка в подальшому виявиться неможливою, подібне не звільняє її від виконання обов'язку – в тій мірі, в якій таке можливо здійснити [1, с. 298–299]. Звільнення від угоди, на думку Т. Гоббса, можливе двома шляхами: по-перше, виконанням обов'язку; по-друге, зняттям (звільненням) обов'язку стороною, яка володіла правом стосовно зобов'язаної [1, с. 299–300]. Мислитель, отже, формулює природній закон: «угоди повинні виконуватися», оскільки це необхідно для досягнення миру [1, с. 304]. З такого формулювання випливають дві можливості: або виконати угоду, або не вступати в угоду [1, с. 305]. Порухення ж угоди іменується несправедливістю (порушенням права) [1, с. 305].

Формулюючи дев'ятнадцять природніх законів, Т. Гоббс відзначає, що кожен має прагнути їх виконувати. Перш за все, обов'язковість таких законів постає перед судом внутрішнім (совісті), тоді як перед судом зовнішнім – не завжди [1, с. 316]. Інакше кажучи, природні закони зобов'язують бажати їх реалізації, але вони не завжди зобов'язують до втілення їх у життя. Завжди зобов'язуючи совість, закони природи є ефективними тільки там, де вони надійно гарантовані (тобто у державі) [2, с. 122]. Громадяни не можуть вивести природні закони з конвенцій чи завдяки роздумам про суб'єктивний егоїзм. Натомість, вони приходять до природніх законів, розмірковуючи про власне місце в світі щодо інших [3, р. 191]. Справедливим мислитель називає того, хто виконав усе, до чого був зобов'язаний природніми законами [1, с. 317].

Разом з тим, попри наявність природніх законів, їх не є достатньо, аби установити мир. Щоб панував мир, замало згоди між людьми, потрібне також і єднання. Найбільш досконалим чином подібне єднання формується у державі в спосіб суспільного договору як єдиній особі, «чия воля на основі угоди багатьох людей повинна вважатися волею їх усіх», аби забезпечувалась можливість використовувати сили й здібності кожного для захисту загального миру [1, с. 331]. Суспільний договір у Т. Гоббса – це «ультимативна нормативна конструкція, призначення якої полягає у стримуванні природного та плеканні соціального, навіть якщо соціальне не завжди є благом» [4, с. 30]. Свобода особи втрачає свій абсолютний характер, оскільки кожен член спільноти відмовляється від її частини на користь держави, погоджуючись на подібні обмеження в обмін на добробут і відносну безпеку. З цього моменту справедливим постає дотримання умов цього загальнообов'язкового договору, тоді як несправедливим – його відповідне порушення кимось у суспільстві [5, с. 262].

Слід відзначити, що держава в англійського філософа є умовою набуття людиною своєї соціальної сутності як наслідок розвитку людських здібностей [6, с. 16]. Левіафан (суверен) є смертний Бог, якому люди під владою безсмертного Бога повинні завдячувати своїм миром і захистом [2, с. 133]. Суверен – це уособлення того, хто перетворює безліч на одного «актора», в якому зосереджена влада і сила всіх підданих. Це продукт індивідуальних волевиявлень й він символізує волю, яка несе собою їх особистість. Штучний інститут суверена породжує обов'язок в індивідів підкорятися [7, с. 67].

У кожній державі мають місце особи чи рада (збори), чийй волі підкорили свою волю інші індивіди. Перші володіють верховною владою чи вищою могутністю,

другі є громадянами (підданими) [1, с. 332]. Верховна влада в державі має право встановлювати так звані громадянські закони – тобто правила чи вимоги, «що варто робити і чого варто уникати в повсякденному житті» [1, с. 337]. Т. Гоббс наголошує, що сама держава чи ті, хто представляють верховну владу, не зв'язані громадянськими законами, тобто вільні від виконання обов'язків. Крім цього, представники верховної влади не зобов'язані й перед громадянами, оскільки воля останніх втілюється у волі держави [1, с. 342].

Втім, мислитель все ж не залишає верховну владу (суверена) без обов'язків, які зводяться ним до формули: «благо народу – вищий закон». Відтак, обов'язок правителів полягає у тому, щоб «всіма силами підкорятися істинному розуму, що є природним, моральним і Божественним законом». Влада встановлюється заради миру, який є необхідним для блага людей, а тому той, хто використовує владу всупереч народному благу, діє всупереч природному закону. Прагнення до забезпечення блага народу формує у верховної влади правильне бачення про свій обов'язок, а також про засоби його здійснення [1, с. 401]. Під благом народу англійський філософ розуміє не просто збереження життя (забезпечення безпеки громадян), але якомога щасливіше життя [1, с. 402]. Ось про що має турбуватися верховна влада. Суверен зобов'язується природнім законом і несе відповідальність лише перед Богом як творцем цього закону [2, с. 260]. Суверен нічого не може мати проти природніх законів. Його завдання – підтримувати мир. Адже співдружність розпадеться, якщо суверен підриватиме мир, ігноруватиме чи перекручуватиме відповідальність за забезпечення захисту індивідів [8, с. 70]. Важливим обов'язком суверена є турбуватися про те, аби народ був навчений принципам справедливості, зокрема, не відбирати в людини те, що їй належить, утримуватися від спричинення шкоди чи помсти тощо [2, с. 266].

Т. Гоббс деталізує громадянські блага, виділяючи основні чотири: захист від зовнішніх ворогів; збереження внутрішнього миру; збагачення в межах, які не загрожують суспільній безпеці; свобода, що не завдає шкоди іншим [1, с. 402–403]. Виходячи з природи свободи, верховна влада не може приймати будь-які закони. Іншими словами, це не потрібно і навіть неможливо. Натомість, мають залишатися вільними від законів низка сфер людського життя. Кількість законів у державі, отже, має бути не більш ніж необхідною для блага держави і громадян [1, с. 409–410]. Відтак, свобода підданих поширюється лише на ті речі, які суверен (верховна влада) не врегулював законами [2, с. 165]. Філософ відзначає, що коли людина підкорюється закону, в цьому акті поєднуються як обов'язок, так і свобода. Це пояснюється тим, що люди є рівними від природи, а тому будь-який обов'язок може впливати лише з власної дії [2, с. 168].

Розгляд обов'язків варто проводити й у контексті розуміння законів. Закон являє собою наказ певної особи, чия вказівка слугує основою для підкорення. Він «виходить від того, хто володіє владою щодо тих, ким він керує». Тому обов'язком є виконувати те, що приписує закон. Закон переслідує, передусім, цілі того, хто його встановлює [1, с. 413]. Завдання закону полягає не в тому, щоб стримати людей від вчинення певних дій, але в тому, щоб скерувати в таке русло, при якому вони не зашкодили б самим собі власними бажаннями, необережністю тощо

[2, с. 270]. Тут варто додати, що суверен у Т. Гоббса може діяти лише через закон. Більше того, відповідна воля суверена повинна відповідати певним загальновизна-ним критеріям. До прикладу, мають місце обов'язки природного права, як потреба в справедливості, що являють собою істотні вимоги щодо того, яким має бути зміст законів суверена [9, с. 130].

Всі закони англійський мислитель за суб'єктом їх творення поділяє на боже-ственні (природний, чи моральний, закон і закон встановлений, який Бог роз-крив нам у пророчому слові) та людські (духовні та світські) [1, с. 415–416]. Зосе-редимо свою увагу саме на людському законі, який є законом громадянським і якого «люди зобов'язані дотримуватися не як члени тої чи іншої конкретної держави, а як члени держави загалом» [2, с. 204]. Він містить в собі дві частини: дистрибутивну (розподіляючу) і віндикативну (караючу). Перша частина визна-чає кожному його право, а також межі дії для громадян (що дозволено і що не доз-волено), друга ж – покарання для того, хто порушив закон. Таким чином, «кожен громадянський закон явно чи приховано передбачає покарання. ... Адже закон не має сенсу, якщо його можна безкарно порушувати» [1, с. 416–417]. Із зобов'язу-ючою силою громадянських законів має місце цікавий аспект. Так, Т. Гоббс від-значає, що обов'язок дотримуватися громадянських законів з'являється раніше, аніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природ-ного закону [1, с. 418]. Для належного існування закону необхідно, щоб грома-дянам були відомі дві речі: по-перше, кому належить право видавати закони (хто є законодавцем); по-друге, суть самих законів, які законодавець зобов'язаний оприлюднити, інакше – це не закони. При цьому «знання законодавця залежить від самого громадянина, бо без його згоди чи власного зобов'язання, вираженого чи такого, що мається на увазі, ніхто не може одержати права законодавства. Зобов'язання є вираженим, якщо громадяни з самого початку встановлюють між собою форму державного правління або своєю обіцянкою віддають себе під чийсь владу» [1, с. 418–419]. Також слід додати, що закон адресується тим, хто здатен його розуміти [2, с. 210].

Висновки. Таким чином, Т. Гоббс у своїх працях досить розгорнуто зверта-ється до проблематики обов'язку, який у його трактуванні пронизує всю держав-но-правову концепцію англійського мислителя. Виконання природних законів, на яких мають базуватися громадянські, постає запорукою виходу людей зі стану «війни всіх проти всіх». Найбільш досконалою формою такого виходу є форму-вання інституту держави на чолі з сувереном, який апіорі наділяється правом керувати підданими, які, в свою чергу, зобов'язані виконувати відповідні при-писи носія верховної влади. Більше того, обов'язок дотримуватися громадян-ських законів з'являється раніше, аніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природного закону. Взамін суверен повинен забезпечу-вати мир у державі й щасливе життя громадян, інакше він діятиме всупереч вимог природного закону. Саме вищезначені умови взаємодії між правителями та підданими, на думку Т. Гоббса, і є основою функціонування оптимальної дер-жави та запорукою досягнення як індивідуального блага, так і народного блага в цілому.

Література

1. Гоббс Т. Основ философии. Часть третья. О гражданине. Сочинения в 2-х тт. Т. 1. Москва : Мысль, 1989. С. 270–506.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Сочинения в 2 тт. Т. 2. Москва : Мысль, 1991. С. 3–545.
3. Hoye M. Natural justice, law, and virtue in Hobbes's Leviathan. *Hobbes Studies*. 2019. № 32. P. 179–208.
4. Юдін З.М. Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 27–31.
5. Borinshtein Y., Stovpets O., Kukshinova O., Kisse A., Kucherenko N. Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10. P. 255–263.
6. Горяинов О.В. Политико-правовые идеи Т. Гоббса и их влияние на философию французского Просвещения : автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.01. Москва, 2008. 24 с.
7. Costa M.N. da. Revisiting Hobbes: on freedom, political authority and civil disobedience. *Aufklärung*. 2018. Vol. 5. P. 59–74.
8. Condren C. Natura naturans: natural law and the sovereign in the writings of Thomas Hobbes. *Natural law and civil sovereignty: moral right and state authority in early modern political thought* / ed. by I. Hunter and D. Saunders. Palgrave Macmillan Ltd, 2002. P. 61–75.
9. Malcolm N. Thomas Hobbes: liberal illiberal. *Journal of the British Academy*. 2016. № 4. P. 113–136.

Анотація

Попович Т. П. Уявлення про обов'язок згідно вчення Томаса Гоббса. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблематики обов'язків згідно вчення англійського філософа Томаса Гоббса. Автором наголошується, що Т. Гоббс у своїх працях досить розгорнуто звертається до проблематики обов'язку, який у його трактуванні пронизує всю державно-правову концепцію англійського мислителя. Так, перше смислове навантаження категорії обов'язків має місце в контексті вчення філософа про угоди, для яких значимим фактором є надання згоди взяти на себе зобов'язання. Формулюючи ж дев'ятнадцять природних законів, Т. Гоббс відзначає, що кожен має прагнути їх виконувати. Перш за все, обов'язковість таких законів постає перед судом внутрішнім (совістю), тоді як перед судом зовнішнім – не завжди. Інакше кажучи, природні закони зобов'язують бажати їх реалізації, але вони не завжди зобов'язують до втілення їх у життя.

Разом з тим, виконання природних законів, на яких мають базуватися громадянські, на думку Т. Гоббса, постає запорукою виходу людей зі стану «війни всіх проти всіх». Найбільш досконалою формою такого виходу є формування інституту держави на чолі з сувереном, який апіюрі наділяється правом керувати підданими, які, в свою чергу, зобов'язані виконувати відповідні приписи носія верховної влади. Більше того, обов'язок дотримуватися громадянських законів з'являється раніше, ніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природного закону. Взаємін суверен повинен забезпечувати мир у державі й щасливе життя громадян, інакше він діятиме всупереч вимог природного закону. Саме вищезначені умови взаємодії між правителями та підданими згідно розуміння Т. Гоббса і є основою функціонування оптимальної держави та запорукою досягнення як індивідуального блага, так і народного блага в цілому. Прагнення до забезпечення блага народу формує у верховної влади правильне бачення про свій обов'язок, а також про засоби його здійснення. Окрім цього, як зазначає англійський мислитель, важливим обов'язком суверена є турбуватися про те, аби народ був навчений принципам справедливості, зокрема, не відбирати в людини те, що їй належить, утримуватися від спричинення шкоди чи помсти тощо.

Ключові слова: обов'язки, природні закони, громадянські закони, суверен.

Summary

Popovich T. P. The idea of obligation according to the doctrine of Thomas Hobbes. – Article.

The article is devoted to the analysis of the problem of obligations according to the doctrine of the English philosopher Thomas Hobbes. The author emphasizes that T. Hobbes in his writings quite extensively addresses the problem of obligation, which in his interpretation permeates the entire state-legal concept of the English thinker. Thus, the first semantic load of the category of obligations takes place in the context of the philosopher's teaching about agreements, for which the consent to undertake obligations is a significant factor. While formulating nineteen natural laws, T. Hobbes notes that everyone should strive to fulfill

them. First of all, the binding nature of such laws appears before the internal court (of conscience), while not always before the external court. In other words, natural laws oblige to wish for their implementation, but they do not always oblige to implement them in life.

At the same time, the implementation of natural laws, on which civil laws should be based, according to T. Hobbes, is the guarantee of people's exit from the state of "war of all against all." The most perfect form of such a way out is the formation of a state institution headed by a sovereign, who a priori is granted the right to rule his subjects, who, in turn, are obliged to carry out the corresponding prescriptions of the bearer of supreme power. Moreover, the obligation to obey civil laws appears earlier than the laws, since it is embedded in the idea of the state by virtue of natural law. In return, the sovereign must ensure peace in the state and the happy life of citizens, otherwise he will act contrary to the requirements of natural law. It is the above-mentioned conditions of interaction between rulers and subjects, according to the understanding of T. Hobbes, that are the basis of the functioning of the optimal state and the guarantee of achieving individual and national good. The desire to ensure the good of the people forms in the supreme power a correct vision of its obligation, as well as the means of its implementation. In addition, as the English thinker notes, an important obligation of the sovereign is to take care that the people are taught the principles of justice, in particular, not to take from a person what belongs to him, to refrain from causing harm or revenge, etc.

Key words: obligations, natural laws, civil laws, sovereign.